

Asta Sutinen

Demokratian, ihmisoikeuksien ja solidaarisuuden puolesta - Gdańskin Roads to Freedom -museo Itä-Euroopan yhteiskunnallisen muutoksen näyttämönä

Ammattiliitto Solidaarisuus oli 1980-luvulla tärkeä osa Eurooppaa ravistellutta murrosta, joka johti lopulta Neuvostoliiton hajoamiseen. Syntysijoillaan Gdańskissa demokratiaa tavoitelleen vastarintaliikkeen historiaa kunnioitetaan museoituna, mutta samalla halutaan muistuttaa, että Solidaarisuuden arvot ovat tärkeitä myös nykypäivänä.

Vain puolentoista tunnin lentomatkan päässä Turusta sijaitseva pohjoispuolalainen satamakaupunki Gdańsk houkuttelee vuosittain vieraakseen paljon kulttuurinnälkäisiä suomalaisturisteja. Toisessa maailmansodassa liki täysin tuhoutunut kaupunki kirkkoineen, pittoreskeine rakennuksineen ja mukulakivikatuineen on viime vuosikymmenten aikana jälleenrakennettu vastaamaan mahdollisimman autenttisesti sitä eloisaa satamakaupunkia, joka se oli aiemmin. Historiasta kiinnostuneille Gdańsk tarjoaa monenlaisia elämyksiä suhteellisen pienellä etäisyydellä toisistaan sijaitsevissa museoissaan, joiden aiheet vaihtelevat aina meripihkasta merenkulkuun ja vapaakaupungista toiseen maailmansotaan.

Gdańsk ei ole myöskään unohtanut uudempaa historiaansa, neuvostovallan aikaisia kommunismin vuosia, jolloin kaupunki sai myös runsaasti kansainvälistä huomiota. Joulukuussa 1970 Leninin telakan työläiset nousivat kapinaan kurjia työoloja ja jatkuvia hinnankorotuksia vastaan, ja mielenosoitusta seuranneissa telakkatyöläisten ja miliisin välisissä yhteenotoissa kymmenet siviilit saivat surmansa. Tapausta voidaan pitää lähtölaukauksena antikommunistisen vastarintaliikkeen synnylle, joka myöhemmin tultiin tuntemaan ammattiyhdistys Solidaarisuutena. Telakka-alueen lähelle maanalaiseen bunkkeriin sijoitettu Roads to Freedom -näyttely oli suunniteltu valottamaan Solidaarisuusliikkeen taustaa, syntyä ja vaikutuksia 1970- ja 80-lukujen Puolassa, ja suuremmassa mittakaavassa sitä valtavaa yhteiskunnallista murrosta, joka lopulta johti itää ja länttä jakavan rautaesiripun murtumiseen. Kirjoitan museosta tässä kohtaa imperfektissä, sillä Roads to Freedom -näyttelyä ei sellaisenaan enää ole olemassa: toukokuussa 2014 vieraillessani kaupungissa näyttely oli avoinna viimeisiä hetkiä ja muuttamassa Euroopan Solidaarisuuskeskukseen (Europejskie Centrum Solidarności, ECS), jonka juhlallisia avajaisia vietettiin saman vuoden elokuussa.¹

Lakkoilua, voittoja ja tappioita - uusi ammattiliitto hallintoa vastaan

Matkaopaskirjat hehkuttavat Roads to Freedom -näyttelyä kansainväliseltä kannalta yhtenä Gdanskien mielenkiintoisimmista nähtävyyksistä. Historiallisen kontekstinsa vuoksi Solidaarisuus

on paikallista ammattiyhdistys- ja vastarintaliikettä paljon laajempi ilmiö, ja sen myötävaikutus kommunismin kukistumiseen on laajalti tunnustettu. Maanalaisena rakennelmana Roads to Freedom ei juuri ulkonäöllään ylpeile: näyttelytilaan astuminen tuntuu samalta kuin laskeutuminen portaita pitkin alas metrotunneliin. Kiinnostavaa on kuitenkin se, miten näyttely ja sen sanoma näkyvät museon ympäristössä. Näyttelypaikan lähestymistä on mahdotonta olla huomaamatta kävellessä Gdańskin rautatieasemalta telakan suuntaan. Matkan varrelle jalkakäytävään maalatut kirjoitukset, kadun varteen pystytetyt fragmentit Berliinin muurista ja Leninin telakan tiiliaidasta sekä näyttelyn sisäänkäynnin edustalla seisova miliisin tankki johdattavat matkailijan sisään kommunistisen ajan Puolaan.

Maantien varteen pystytetty Berliinin muurin fragmentti ja sen vieressä seisova Gdanskian telakan tiilimuuri kuvastavat rautaesiripun murtumista ja Euroopan yhdyntymistä. Kuva: Asta Sutinen.

Karun harmaat, betoniset huoneet kertovat lukuisin seinätekstein, valokuvien ja kirjallisten dokumenttien siittä, kuinka elokuussa 1980 Leninin telakoilla ryhdyttiin solidaarisuuslakkoon juuri ennen eläkeikää irtisanotun nostokurjenkuljettajan **Anna Walentynowiczin** puolesta. Mielenosoituksen etujoukoissa nähtiin pienikokoinen viiksekäs mies, entinen sähköasentaja **Lech Wałęsa**, joka tunkeutui aidan yli telakka-alueelle miliisin aseiden ulottumattomiin.ⁱⁱ Leninin telakalta alkanut, mutta nopeasti laajemmalle alueelle levinnyt lakko kumpusi jo vuosia jatkuneesta yhteiskunnallisesta tyytymättömyydestä: elintarvikkeiden raju hinnannousu, puolue-eliitin etuoikeudet, tehtaiden huonot työolosuhteet ja ihmisten keskinäinen epätasa-arvo olivat jo koko edellisen vuosikymmenen ajan herättäneet valtaväestössä tunteen suuresta epäoikeudenmukaisuudesta.ⁱⁱⁱ Nämä pitkään kyteneet vihan tunteet purkautuivat lakkoiluna ja kiteytyivät lopulta työläisten perustamaan, itsenäiseen ja kaikkien alojen etuja ajavaan ammattiliittoon, jonka tunnuksessa luki punaisiin kirjaimiin valkoisella pohjalla *Solidarność*. Liike syntyi protestina vääryyksiä ja nöyryytyksiä kohtaan, ja sen päämääränä oli kaikkien työläisten

oikeuksien puolustaminen demokratian, kristinuskon ja kansakunnan perinteiden mukaisesti. Solidaarisuuden johtajaksi valittiin karismaattinen Lech Wałęsa, jonka uskonnollisuus ja isänmaallisuus vetosivat kansaan. Rauhanomainen protesti tehoi myös vallanpitäjiin, sillä lakkojen seurauksena hallitus myöntyi vaadittuihin palkankorotuksiin, sensuurin vähentämiseen sekä muistomerkin pystyttämiseen vuoden 1970 mellakassa kaatuneille.^{iv}

Solidaarisuuden ei ollut kuitenkaan helppoa toimia maassa, jossa sen intressit olivat monin tavoin ristiriidassa kommunistisen hallinnon kanssa. Äärimmäisenä vastalauseena ammattiliiton saamiin etuihin hallitus julisti vuoden 1981 lopussa sotatilan, jonka seurauksena tuhansia Solidaarisuuden jäseniä – Lech Wałęsa mukaan lukien – vangittiin, ammattiyhdistystoiminta kiellettiin ja elintarvikkeiden hinta nousi jälleen roimasti. Sotilashallitus ei kyennyt kuitenkaan täysin nujertamaan Solidaarisuutta: sen toiminta vain siirtyi julkisuudesta piiloon jatkuen salaisten radiolähetysten, maanalaisten lehtien sekä pienten mielenosoitusten muodossa.^v Roads to Freedom -näyttelyn sijainti ikkunattomassa, askeettisessa bunkkerissa ei liene sattumaa. Maanalaiseksi lehtipainoksi ja toimistoksi sisustettu tila, jonka seinälle on ripustettu vapautta ja demokratiaa julistavia banderolleja, kertoo korutonta tarinaa elämästä sensuurin hampaissa. Puolassa ei ollut tilaa vastarinnalle ja toisinajattelijoille, ja kaikki vallitsevan ideologian vastaiset mielipiteet pyrittiin tukahduttamaan usein rajuinkin ottein. Museon aulaan rakennettua kahden hengen selliä luonnehditaan näyttelytekstissä paikaksi, jossa vielä kolme vuosikymmentä sitten tuhannet puolalaiset joutuivat istumaan mielipiteidensä vuoksi. Hieman kärjistettyä seinäkylttiä mukaillen: ”1980-luvun Puolassa keskivertokansalainen oli vanki.” Seinälle ripustetut miliisin kypärät ja kilvet sekä sotilaita ja eteenpäin vyöryviä tankkeja esittävä dokumentaarinen videotaltiointi näyttävät, etteivät vallankahvassa olleet kaihtaneet koviakaan keinoja. Ilmapiiri oli tukahduttava, ankea ja painostava – mutta samalla kuitenkin toiveikas. Solidaarisuus janosi yhteiskunnallista muutosta ja teki määrätietoisesti työtä sen eteen, joko laillisesti tai laittomasti.

Solidaarisuuden karismaattinen keulakuva

Kansainvälinen media kiinnostui 1980-luvun alussa nopeasti Puolan tapahtumista, ja näkyvyys länsimaisissa tiedotusvälineissä oli tietenkin myös Solidaarisuuden edustajille tervetullutta. Etenkin ulkomaisen lehdistön silmissä Lech Wałęsan symboliarvo liikkeen keulakuvana nousi hyvin korkealle, vaikka ammattiliittolaiset itse vakuuttivat, ettei kyse ollut "yhden miehen show'sta". Telakkatyöläiset eivät myöskään toimineet aivan omin neuvoin, sillä he saivat neuvotteluapua intellektuelleilta ja jopa diplomaateilta.^{vi} Karismaattisen johtajan maine ja esiintyminen ulkomaisissa tiedotusvälineissä olivat silti ehdottomasti eduksi Solidaarisuudelle: kansainvälinen tunnustus saavutettiin viimeistään vuonna 1983, jolloin Wałęsalle myönnettiin Nobelin rauhanpalkinto. Sittemmin Wałęsa vastaanotti kotimaassaan nimekkäitä länsimaisia valtiovieraita, kuten Margaret Thatcherin ja Yhdysvaltain silloisen varapresidentin George Bushin. Myös puolalainen paavi Johannes Paavali II vieraili Gdańskissa 1987.^{vii} Puolan ensimmäiseksi vapaissa vaaleissa vuonna 1990 presidentiksi valittu Wałęsa on epäilemättä edelleen kirjailija Günter Grassin ohella Gdańskin kuuluisimpia kasvatteja.^{viii} Hän myös antoi Solidaarisuudelle kasvot, joihin liike oli helppo identifioida. Roads to Freedom -näyttelyssä Wałęsa muhkeine viiksineen on tietysti etenkin ulkomaalaiselle vierailijalle valokuvissa tunnistettavin ja mieleenpainuvuin hahmo, mutta

liikkeen kollektiivisuus on huomioitu nostamalla esiin myös muita Leninin telakan työläisiä ja poliittisia vankeja. Seinään kiinnitetyt kasvokuvat tekevät esitettävästä asiasta heti todentuntuisemman: nämä ihmiset ovat olleet olemassa, heille tämä on ollut todellista elämää.

Uskonnollista ja nationalistista vastarintaa

Vain kivenheiton päässä Roads to Freedom -museosta, entisen Leninin telakan portin luona olevalla aukiolla, kohoaa yli neljäkymmenen metrin korkuinen valtava rakennelma, joka muodostuu kolmesta ankkuria kannattelevasta ristin muotoisesta pilarista. Pilareiden alareunassa on reliefimäisesti kuvattuna kärsiviä, riutuneen näköisiä työläisiä, jotka pitävät käsissään Solidarność-banderollia ja Puolan punavalkoista lippua. Vuoden 1970 mellakkaan osallistuneiden ja siinä menehtyneiden nimiä on kaiverrettu aukiota ympäröivään aitaan kiinnitettyihin laattoihin, ja olipa paikalle tuotu viime vuoden toukokuussa kukkia ja kynttilöitäkin. Solidaarisuuden symbolisesti näyttävin hanke oli tämä vuoden 1980 lopulla pystytetty telakkatyöläisten muistomerkki, jonka ulkomuodossa kiteytyvät liikkeen keskeisimmät arvot ja perinteet. Puolan historiassa poikkeuksellista rauhanomaista vastarintaa kannattaneen Solidaarisuuden värit – punainen teksti valkoisella pohjalla – ovat tietenkin tuttuja maan lipusta, mutta viittaavat myös toisen maailmansodan aikaiseen kotiarmeijan verenpunaiseen tunnuksen. Muistomerkin ankkuri olisi myös helppo nähdä vain merenkulun ja telakkateollisuuden vertauskuvana, mutta sotavuosina sitäkin oli käytetty vastarinnan symbolina, mikä puolestaan antaa syvempää historiallista perspektiiviä ja kiinnittää Solidaarisuuden yhä selkeämmin antikommunistiseen, kansallishenkiseen perinteeseen.^{ix}

Vuoden 1970 mellakoissa kuolleiden telakkatyöntekijöiden muistomerkissä yhdistyvät kristinuskon, vastarintaliikkeen ja merenkulun symbolit. Oikealla kohoava ruosteensuskea rakennus on nykyinen Euroopan Solidaarisuuskeskus, joka vielä keväällä 2014 oli keskeneräinen ja rakennustyömaan ympäröimä. Kuva: Asta Sutinen.

Detalji muistomerkin kärsivistä työläisistä. Kuva: Asta Sutinen.

Taivasta hipovat ristit viestittävät kristinuskon ja etenkin katolisen kirkon merkittävästä roolista liikkeelle. Sosialismi ei kyennyt horjuttamaan uskonnon sijaa puolalaisten sydämissä – päinvastoin. Ankeissa oloissa elävä kansa laski toivonsa uskon varaan ja ihanoi paavia, jonka vierailusta kotimaahan muodostui valtava speaktaakkeli. Kirkon toiminta ei ollut Puolassa varsinaisesti kiellettyä, mutta vallanpitäjien kannalta ongelmalliseksi muodostui se, että kirkko ei pysynyt syrjässä yhteiskunnallisista kysymyksistä, vaan toimi vaikeina aikoina aktiivisesti kansallisen itsetunnon kohottajana ja turvapaikan antajana.^x Myös Solidaarisuudella ja katolisella kirkolla oli hyvät suhteet: Czestochowan mustan madonnan kuvaa mukanaan aina kuljettanut Wałęsa oli uskonnollinen, ja paavi antoi hänen työnsä siunauksensa miehen vieraillessa Vatikanissa.^{xi} Roads to Freedomin seinälle on ripustettu luonnollista kokoa oleva kuva katolisesta papista, isä **Jerzy Popieluszkosta**, jonka traagisessa kohtalossa kulminoitui kirkon ja poliittisten vallankäyttäjien pitkään jatkuneet ristiriidat. Vuonna 1984 kolme sisäministeriön upseeria murhasi Solidaarisuusliikkeen toimintaa tukevan isä Jerzyn, ja raaka rikos ylitti myös kansainvälisen uutiskynnyksen. Solidaarisuudelle papin marttyyrikuolemasta tuli tärkeä tapahtuma, kansallinen surujuhla, joka vahvisti yhteenkuuluvuutta.^{xii} Kristillinen kärsimys näkyy koskettavalla tavalla myös telakkatyöläisten muistomerkin detaljeissa ja läheisissä veistoksissa. Reliefeissä ja veistoksissa olevat työläiset eivät ole sosialistisen realismin salskeita työn sankareita, vaan pikemminkin nääntyneitä uhreja – ihmisiä jotka ovat kärsineet marttyyrikuoleman.

Solidaarisuus ennen ja nyt

Käynti Gdańskin telakalla ja Roads to Freedom -näyttelyssä on monin tavoin mieleenpainuva kokemus. Solidaarisuuden kamppailu jatkui läpi 1980-luvun välillä laillisena ja välillä laittomana, kunnes lopullinen läpimurto saavutettiin seuraavan vuosikymmenen vaihteessa, jonka jälkeen Neuvostoliitto pian hajosikin.^{xiii} Neuvostovastaista liikehdintää oli toki muuallakin Itä-Euroopassa, mutta puolalaiset olivat käynnistämässä murroksen ensimmäistä aaltoa. Lisäksi Solidaarisuus oli toiminut jo miltei kymmenen vuoden ajan, ja sitäkin ennen vastarinta oli kytenyt pitkään. Gdańskissa Solidaarisuutta pidetään Euroopan yhdistymisen symbolina ja demokratian riemuvoittona. Roads to Freedomin tilalle aivan muistomerkkiauktion laidalle viime vuoden elokuussa avattu uusi museo on nimetty Euroopan Solidaarisuuskeskukseksi, jonka tehtävänä on ensinnäkin välittää tietoa Solidaarisuus-ammattiliiton historiasta ja toisaalta jakaa Solidaarisuuden puolustamia demokratian ja avoimen yhteiskunnan ihanteita. Gdańskin kaupungin ja EU:n yhdessä rahoittama hanke pitää sisällään temaattisesti eri huoneisiin sijoitetun pysyvän näyttelyn, joka päättyy paavi Johannes Paavali II:n mukaan nimettyyn huoneeseen ja sen ikkunasta avautuvaan näkymään telakkatyöläisen muistomerkillä. Massiivisen kokoiseen rakennukseen kuuluu myös tutkimuskeskus, arkisto ja laaja kirjasto.^{xiv}

Roads to Freedom oli toki puitteiltaan uutta Solidaarisuuskeskusta huomattavasti vaatimattomampi, mutta kaiken kaikkiaan varsin vaikuttava kohde. Museokävijänä mieleeni jäivät ennen muuta välähdykset tavallisesta puolalaisesta arkielämästä 1980-luvulla ja sen peilautuminen omaan henkilöhistoriaani. Sensuuri rajoitti sananvapautta, elintarvikkeet olivat säännösteltyjä ja kaikesta muustakin oli pulaa. Vaikka kolmenkymmenen vuoden takaiset tapahtumat ovat vielä lähimenneisyyttä, puolalaisten lasten elämä 1980-luvulla on ollut hyvin erilaista kuin omani

Suomessa samaan aikaan. Palautelaatikon viereisellä seinällä oleva kysymys "Mitä on Solidarność, ja mitä se ei ole?" sai minut pohtimaan ihmisoikeuksia, vapautta ja yksilön suhdetta yhteiskuntaan. Nykypäivän Gdańskissa Solidaarisuuden saavutuksista ollaan ylpeitä. Samalla halutaan kuitenkin muistaa, että Solidaarisuus ei ole vain historiallinen tapahtuma tai menneisyyden jäännös, jolla ei ole kosketuspintaa nykyhetkeen, vaan kyse on arvoista, joita halutaan edistää tulevaisuudessakin. Demokratia, vapaus ja ihmisoikeudet ovat edelleen monessa maassa toteutumaton toive.

Kirjoittaja on Turun yliopistosta kulttuurihistorian oppiaineesta valmistunut filosofian maisteri.

Painetut lähteet:

Hovi, Kalervo: *Puolan historia*. Otava, Helsinki 1994.

Lehtola, Erkki: *Revitty lippu. Muistiinpanoja Puolasta ja puolalaisuudesta*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1985.

Internet-lähteet:

Euroopan Solidaarisuuskeskuksen kotisivut: <http://www.ecs.gda.pl/title,Jezyk,pid,2,lang,2.html>

Glinski, Mikolaj: "Grand Opening: European Solidarity Centre", <http://culture.pl/en/article/grand-opening-european-solidarity-centre>

ⁱ <http://culture.pl/en/article/grand-opening-european-solidarity-centre>, luettu 26.2.2015.

ⁱⁱ Hovi 1994, 191.

ⁱⁱⁱ Lehtola 1985, 102–103. Ks. myös Hovi 1994, 185.

^{iv} Hovi 1994, 192–194. Ks. myös Lehtola 1985, 141.

^v Hovi 1994, 202–206. Sotatila oli voimassa puolentoista vuoden ajan, vuoden 1981 joulukuusta 22.7.1983 asti. Lehtola 1985, 212.

^{vi} Lehtola 1985, 132–133; 150.

^{vii} Hovi 1994, 210; 214.

^{viii} Muun muassa kaupungin lentokenttä on nimetty hänen mukaansa.

^{ix} Hovi 1994, 196–197. Ankkurista taistelun ja pelastuksen symbolina ks. myös Lehtola 1985, 135.

^x Lehtola 1985, 230.

^{xi} Hovi 1994, 197. Kansansuosionsa huipulla Wałęsa kiersi Puolaa samaa reittiä kuin paavi vierailullaan Puolassa 1979. Lehtola 1985, 144.

^{xii} Hovi 1994, 211–212.

^{xiii} Ns. pyöreän pöydän neuvottelujen tuloksena Solidaarisuus laillistettiin uudelleen ja ensimmäiset lähes vapaat vaalit järjestettiin kesällä 1989. Hovi 1994, 218–219.

^{xiv} <http://culture.pl/en/article/grand-opening-european-solidarity-centre>, luettu 26.2.2015.